

ARKEOLOJİK BULGULAR VE YAZILI BELGELER IŞIĞINDA ESKİ MEZOPOTAMYA'DA FİLDİŞİ OYMACILIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF IVORY CARVING IN OLD MESOPOTAMIA IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL FINDINGS AND WRITTEN DOCUMENTS

Ebru MANDACI*

Makale Bilgisi Article Info

Başvuru:13 Ocak 2018
Kabul: 5 Mart 2018

Recieved: January 13, 2018
Accepted: March 5, 2018

Özet

Lüks bir ürün olan fildişi, Eskiçağ'da saygınlık ve zenginliğin göstergesi olmuştur. MÖ 2. binyılın ikinci yarısında, fildişi kullanımı Mezopotamya, Levant, Kıbrıs, Mısır ve Ege bölgeleri gibi geniş bir coğrafi alanda yayılmıştır. Fildişi uluslararası ticarete önemli bir hammadde olmuştur. Bu çalışmada arkeolojik buluntular ile yazılı belgeleri inceleyerek, Mezopotamya'da fildişinin kullanım alanları ve fildişinden yapılan eserleri belirlemeye çalıştık. Saray ve tapınakların süslenmesinde fildişi vazgeçilmez bir ürün olmuştur. Mobilyalara dekore edilen fildişi parçalar, eşyaları zenginleştirmiştir. Kadınlarla ilgili olarak makyaj kutusu ve çubuğu, yelpaze, tarak, saç tokası ve ayna benzeri objeler yapılmıştır. Fildişinden yapılmış eserler arasında müzik aletleri ve küçük heykelticiklerden kült eşyalarına kadar geniş bir ürün yelpazesi vardır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Fildişi, Mimari, Mobilya, Küçük Objeler.

Abstract

The ivory, a luxurious product, has been a sign of respectability and wealth in ancient times. In the second half of the second millennium B.C., the use of ivory had been spread a wide geographic areas such as Mesopotamia, Levant, Cyprus, Egypt and Aegean regions. Ivory had become an essential raw material in the international trade. In this study we tried to determine the usage areas of ivory and

---

* Yrd. Doç, Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
mandaciebru@hotmail.com

the works made of ivory in Mesopotamia by examining archaeological finds and written documents. Ivory has been an indispensable product in the decoration of palaces and temples. Furnishings decorated ivory pieces have enriched the furniture. Make-up boxes and sticks, fan, comb, hair pins and mirror-like objects were made for women. Among the works made of Ivory are a wide range of products musical instruments and from small figurines to cult items.

Keywords: Mesopotamia, Ivory, Architecture, Furniture, Small Objects.

Giriş

Sumerce'de ZÚ.AM.SI, Akadca'da ise *šinni pīri* "filin dişi" anlamına gelmektedir.¹ "Fildişi" terimi geleneksel olarak sadece fillerin savunma dişleri için kullanılmış bir kelimedir. Fakat filler ile diğer memeli hayvanlara ait diş ve savunma dişlerinin kimyasal yapısı aynıdır. Bu sebeple "fildişi" sözcüğünün, yontulabilecek veya süslenebilecek büyüklükte olan herhangi bir memeli hayvan dişi için kullanılması daha doğru olacaktır.²

Mezopotamya'da işlenen fildişleri, fil haricinde su aygırı ve muhtemelen yaban domuzundan elde edilmiştir. Sanat eserlerinden Mezopotamya'da varlığı bilinen yaban domuzunun üst ve alt köpek dişleri fildişine dönüşür. Üst dişleri en kısa 25,5 cm, en uzun 63,5 cm uzunluğa ulaşabilir. Filin beyaz diş rengiyle kıyaslandığında, bu fildişi oldukça koyu bronz tondadır. Üstelik yapısal olarak kemiğe benzer ve filin dişinden daha kolay yontulur. Mezopotamya arkeolojisinde çeşitli fildişlerinin hangi hayvanın dişinden olduğu ayırımı yapmak yeterince ilerlememiştir. Gerçek fildişleri MÖ 3. binyılda Tell Asmar'ın (Eşnunna) Kuzey Sarayı'nda rapor edilmiştir.³

Mezopotamya'da yapılan kazılarda çok az sayıda su aygırı fildişi bulunmuştur. Bu hayvanın Mezopotamya'da var olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Fildişi olarak kullanılan tüm dişlerin en sertidir. Köpek dişi en uzun 64,5 cm ölçülmüştür. Filin dişine oranla daha sert, beyaz ve yoğun olan su aygırı fildişi, beyazlığı sebebiyle her zaman çok değerli olmuştur. Mezopotamya'da su aygırının var olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Eğer Mezopotamya'da su aygırı dişi kullanıldıysa, Suriye bölgesinden ya hammadde ya da hazır işlenmiş ürün olarak ithal edilmiş olmalı. Nitekim Tepe Gavra'da "mezar 34"de su aygırı dişinden yapılmış ve geç prehistorik

¹ Hans G. Güterbock, "Ivory in Hittite Texts", *Anatolia*, S. 15, Ankara 1971, s. 1.

² *Fildişi ve Fildişi Türevleri İçin Kullanma Klavuzu*, Dünya Yaban Hayatı Fonu ve Koruma Derneği, Oregon 1999, s. 4.

³ P. Roger Stuart Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Clarendon Press Oxford, New York 1994, s. 115.

döneme ait tarak bulunmuştur. Bunun dışında Tell Brak'ta Geç Bronz Çağı'na tarihlenen örneklerden birkaçı su aygırı fildişinden yapılmıştır.⁴

Gerçek anlamda fildişi sadece fillerden elde edilmiştir. Fillerin köpek dişi yoktur ve fildişleri üst çenede bulunur. Mezopotamyalı zanaatkarların işlediği fildişleri, Mezopotamya dışındaki çeşitli uzak coğrafyalardan getirilmiştir. İşlenen fildişlerinin kökeni Suriye, Asya ve Afrika fillere dayanmaktadır.⁵

MÖ 2. binyılın ikinci yarısında fildişi kullanımı Mezopotamya, Levant, Kıbrıs, Mısır ve Ege arasında uzanan geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Elit sınıfın en favori malzemesi olan fildişi lüks objeler, mobilya, oyun tahtaları, kozmetik kutuları, müzik aletleri ve araba unsurları yapımında kullanılmıştır. Bunların hepsi uluslararası ticaret malı olmuştur.⁶ Fildişinin uluslararası ticarete önemli bir hammadde ve işlenmiş ürün olduğunun en güzel göstergesi Uluburun Batığı'dır. Uluburun Gemisi'nde sekizi kesici diş ve altısı azı diş olmak üzere toplam 14 adet su aygırı fildişi bulunmuştur. Ayrıca gemide ele geçen fildişinden yapılmış iki kanatlı ördek biçimli iki kozmetik kutusu ele geçmiştir. Suriye-Filistin stilinde yapılmış kutunun benzer örnekleri Megiddo, Alalah, Nimrud ve Ugarit gibi birçok coğrafyada görülmüştür.⁷

Fildişi nesnelere uluslararası elit ideolojinin en net ifadesini sağlar. Nesnelere ve motiflere çoğunlukla hükümdarı yüceltmiş veya kahraman bir savaşçı ahlakını örneklendirmiştir. Ayrıca fildişi nesnelere dini inançları da yansıtırlar. Saray hayatının diğer yönlerini ise oyunlar ve küçük boynuzlardan yapılmış müzik aletleri gösterir. Örneğin fildişinden yapılmış müzik aletleri Ugarit (Resim-1) ve Megiddo gibi çeşitli yerlerde bulunmuştur.⁸

Fildişleri işlenirken doğal biçimlerine uygun olarak yuvarlak kutu veya heykelcik gibi ürünler yapılmıştır. Eğer fildişi levha halinde kullanılacaksa, düzeltilip ince tabakalar şeklinde açılmıştır. Fildişi oymacılığı için kullanılan aletler ise testereler, keskiler, delgiler, delgeçler, kazıma için sivri uçlu aletler ve perdahlama malzemeleridir.⁹

⁴ Aynı yer, s. 115.

⁵ Aynı yer, s. 116-118.

⁶ Annie Caubet, "Ivory, Shell, and Bone", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2008, s. 406.

⁷ Cemal Pulak, "Uluburun Batığı", *Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, No.139, Bochum 2006, s. 79-85.

⁸ Caubet, *a.g.m.*, s. 407.

⁹ Elspeth R. M. Dusingberre, "Lidya Fildişi Eserleri", *Lidyalılar ve Dünyaları*, YKY, İstanbul 2010, s. 191-193.

1. Asya, Afrika ve Suriye Fildişlerinin Elde Edildiği Coğrafyalar

Mezopotamya’da bulunmayan fildişi ticaret, avlanma¹⁰, haraç ve ganimet gibi yollarla elde edilmiştir. Vesikalardan Asya ve Afrika fildişlerinin genellikle ticaretle sağlandığı anlaşılmaktadır. UET III, 2 numaralı belgede Magan (Umman) ve Dilmun’dan (Bahreyn Adası) getirilen değerli mallar arasında fildişi de bulunmaktadır.¹¹ MÖ 3. binyılın sonlarında, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği noktanın kuzeybatısında kurulan Lagaş’ta ele geçen vesikalardan da Dilmun ile ticaret yapıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin tüccarları Dilmun’dan fildişi, değerli taşlar, ahşap, altın, hurma, soğan ve bakır ithal etmişlerdir.¹² Leemans’a göre, fildişinin Hindistan’dan ya da Afrika’nın doğusundan sağlanmış olması muhtemeldir. Akadlar ve III. Ur Sülalesi dönemleri ile İsin ve Larsa devrinde Dilmun, Magan ve Meluḥḥa¹³ ile ticaret yapılmıştır. Ur’da özellikle İbbi-Sin döneminde Basra Körfezi yoluyla Magan ve Meluḥḥa ile ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Fildişinden yapılmış objeler bölümümüzde değineceğimiz üzere, belgelerde fildişi ile Meluḥḥa beraber geçmektedir.¹⁴

Vesikalardan özellikle Larsa döneminde Ur ile Dilmun arasında çok canlı bir deniz ticaretinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde deniz ticareti yapan bir grup tüccar, özel sermayedarların yardım etmiş olduğu sermaye ile aktif bir ticaret ortaya koymuşlardır. Dilmun’dan ithal edilen ürünler arasında fildişi, altın, lapis lazuli, değerli taşlar, balıkgözü (inci) ve çeşitli lüks maddeler vardır. Bu deniz ticaretinde Dilmun aslında aracı görevi üstlenmiştir. Dilmunlu tüccarlar Doğu İran, Magan ve Meluḥḥa gibi coğrafyalardan ithal ettikleri hammadde ve işlenmiş ürünleri yağ, hububat, kumaş vb. ürünler karşılığında Mezopotamyalı tüccarlara satmışlardır.¹⁵

¹⁰ Mezopotamya krallarının av faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Esmâ Öz, “Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya’nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri”, *JASSS*, No: 45, 2016, s. 143-158.

¹¹ Léon Legrain, *Ur Excavation Texts III*, Publications of the Joint Expedition of the British Museum and of the University Museum and University Of Pennsylvania to Mesopotamia, London and Philadelphia 1947, s. 193.

¹² M. Wayne Alexander-William Violet, “Trade in the Ancient Near East: Lagaş, Ur, Larsa, Mari”, *Journal of Management and Marketing Research*, Vol. 19, 2015, s. 3.

¹³ Meluḥḥa çeşitli yazarlar tarafından Güney Arabistan, Etiyopya ya da Hindistan’ın batısında yer aldığı kabul edilir. Bu ülke için Yeni Asur döneminde Nübye ve Etiyopya gösterilir. Bu konuda bkz. W. F. Leemans, “The Trade Relations of Babylonia and the Question of Relations with Egypt in the Old Babylonian Period”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 3, No. 1, Leiden 1960, s. 27.

¹⁴ Leemans, *a.g.m.*, s. 25-26.

¹⁵ Joan Oates, *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 61.

Fildişi elde edilen coğrafyalardan bir diğeri de Suriye'dir ve Asur kaynakları Suriye'deki fillerin varlığını ortaya koymaktadır. Belgelerde Asur krallarının Haran ve Habur Nehri civarında Suriye fili avladıklarına dair bilgiler mevcuttur.¹⁶ MÖ 12. ve 9. yüzyıllar arasına tarihlenen yazıtlarda I. Tiglat-Pileser, Asur-bēl-kala, II. Asur-dan, II. Adad-nirari, II. Asur-nasirpal ve III. Salmanassar'ın ele geçirdikleri Suriye topraklarında fil avladıklarından bahsedilir. Suriye'de Mısır firavunlarının da fil avladığı Niya ülkesi fillerin doğal yaşam alanıdır ve bölgenin fildişi rezervidir.¹⁷

Asur kralları yıllıklarında ava çıktıkları coğrafyaları ve avladıkları hayvanları ayrıntılı olarak anlatmaktadırlar. Avlanılan hayvanlar arasında filler de vardır. I. Tiglat-Pileser (MÖ 1114-1076) yıllıklarında Yukarı Mezopotamya bölgesinde çıktığı avlardan bahseder. Kral RIMA 2, A.0.87.1 numaralı belgede tanrılar Ninurta ile Nergal'in emriyle çıktığı bir avda Harran ve Habur bölgesinde avladığı filleri saymaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir:

*“Harran topraklarında on kuvvetli fil öldürdüm ve Habur Nehri bölgesinde dört canlı fil yakaladım. Ölü fillerin derileriyle dişlerini canlı fillerle birlikte şehrim Asur'a getirdim”.*¹⁸

RIMA 2, A.0.89.7 numaralı vesikada Asur-bēl-kala'nın da (MÖ 1073-1056) Büyük Deniz'e kadar gittiği ve Lübnan Dağı'nın eteklerinde olan Araziqu'da avlandığı bilgisi bulunmaktadır. Belgede, *“O, yayı ile filleri yere serdi. Canlı filleri ele geçirdi ve şehri Asur'a getirdi”* ifadesi geçmektedir.¹⁹

II. Adad-nirari de (MÖ 911-891) tanrılar Ninurta ile Nergal'in emriyle çıktığı avda kaç adet fil öldürdüğünü belirtmektedir. RIMA 2, A.0.99.2'in ilgili satırlarında şunlar dile getirilmiştir:

*“Bir çatışma içinde 6 fil öldürdüm; 4 fili pusuya sürdüm ve (onları) canlı ele geçirdim. Bir tuzak vasıtasıyla 5 (fil) ele geçirdim. İç Şehir'de (Asur) aslanlar, vahşi boğalar, filler, ayalu-geyiği, dağ keçisi, vahşi eşekler, geyik (ve) devekuşlarının sürülerini oluşturdum”.*²⁰

¹⁶ Richard D. Barnett, *Ancient Ivories in the Middle East*, Institute of Archaeology, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1982, s. 7.

¹⁷ Peter Pfälzner, “The Elephant Hunters of Bronze Age Syria”, *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2013, s. 122-126.

¹⁸ A. Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I- RIMA 2*, (1114-859 BC), University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1991, s. 26.

¹⁹ Grayson, 1991, s. 103.

²⁰ Grayson, 1991, s. 154.

II. Asur-nasirpal (MÖ 883-859) ise bir kitabesinde dağlar ve ormanlarda avladığı hayvanları ve bu hayvanların yavrularını Kalah'a (Nimrud) getirdiğini anlatmaktadır. Avlanılan hayvanlar arasında filler de bulunmaktadır. ARI-II, 598 numaralı belgenin ilgili satırları şöyledir:

*“Dağlardan ve ormanlardan 150 güçlü aslan yakaladım. 50 yavru aslanı alıp götürdüm. Onları Kalah'ta ve sarayımın içindeki kafeslerde topladım. Onların çok sayıda yavrularını besledim. Canlı kaplanlar yakaladım. Vahşi boğalar, filler, aslanlar, devekuşları, erkek maymunlar, dişi maymunlar, vahşi eşekler, geyik, ayalu-geyiği, dişi ayılar, leoparlar, senkurru, tuşēnu sürülerini ve dağların canavarlarını topladım. Onların hepsini kentim Kalah'ta topladım. Memleketimin bütün insanlarına onları teşhir ettim”.*²¹

Asur kralları, tabiiyetlerini kabul eden bölgelerin krallarından aldıkları haraçları sayarken sık sık fildişine de değinirler. II. Asur-nasirpal ARI-II, 597'de Lübnan dağlarına yürüdüğünü kıyı şeridindeki Fenike krallarından haraçlar aldığını belirtmektedir. Kralın aldığı haraçlar arasında fildişi de bulunmaktadır:

*“Büyük Deniz'e kadar çıktım. Büyük Deniz'de silahlarımı temizledim ve tanrılarımın kurban kestim. O zaman, deniz kıyısındaki krallardan, Tyre, Sidon, Amurru, Byblos, Mahallatu, Kaizu, Maizu adamlarının topraklarından ve denizde (bir ada) olan Arvad şehrinden gümüş, altın, kalay, bronz, bronz güveç, çok renkli kıyafet ile keten elbiseler, fildişi, deniz yarattığı (olan) nāhirus haraç aldım”.*²²

Belgelerden Asur krallarının işlenmiş fildişleri de aldıkları anlaşılmaktadır. II. Asur-nasirpal ARI-II, 584'te Bit-Adini'li Ahunu'dan haraç olarak:

“1 adet fildişi tabak, fildişi yataklar, fildişi sandıklar, altın ve gümüşle dekore edilmiş fildişi tahtlar, altın bilezikler, kakmalı altın yüzükler, altın kolyeler, 1 adet altın hançer, öküz, koyun ve şarap” aldığını ifade etmektedir.²³

Özellikle “*Fort Shalmaneser*” adı verilen kışla sarayda (*ekal mašarti*) bulunan fildişi eserler, Asur'un batısındaki coğrafyalardan büyük oranda yağma, haraç ve kraliyet hediyesi olarak gelmiştir. Suriye ve Fenike'den de

²¹ A. Kirk Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions, Vol. 2 (ARI-II)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1976, s. 149.

²² Aynı yer, s. 149.

²³ Grayson, 1976, s. 141.

aynı şekilde haraç alınmıştır. Dolayısıyla Nimrud'da bulunan fildişi parçaları farklı stilleri temsil eder. Suriye ve Fenike stilleri ile özel olarak "Asur stili" tanımlanır, fakat bu kalıntıların Nimrud'da zanaatkarlar tarafından diğer stillerden kopya edilmiş olması mümkündür (Resim-2).²⁴

III. Salmanassar (MÖ 858-824) RIMA 3, A.0.102.89'da Mısır'dan aldığı haraçları sayarken dişi filler olduğuna değinmektedir. A.0.102.90'da ise Suhi yöneticisi Marduk-apla-usur'dan alınan haraçlar arasında fildişi vardır.²⁵ Asarhaddon da (MÖ 680-669) RINAP 4, 103 numaralı belgede Mısır firavunu Taharka'yı mağlup ettiği zaman, onun sarayından aldığı sayısız ganimet arasında işlenmemiş fildişi de saymaktadır.²⁶

III. Tiglat-Pileser'e (MÖ 744-727) ait yazıtlarda kralın birçok coğrafyadan fildişi aldığı görülmektedir. RINAP 1, 12 numaralı belgede Arpad'dan alınan değerli ürünler arasında fildişi bulunmaktadır.²⁷ 27 numaralı belgede ise kral Kummuh, Damascus, Samaria, Tyre, Byblos, Karkamış, Hamat, Sama'al, Gurgum, Melid, Kaska, Tabal, Tuna, Tuhana, İstunda, Hubiřna coğrafyaları ile Arap kraliçesi Zabibe'den aldığı haraçları sayarken fildişi de ifade etmektedir.²⁸ Bunların bir kısmı Suriye fillerinden alınan fildişleri olup, büyük bir kısmı Mısır kökenli fildişleridir. Fildişi'nin üçüncü kaynağı Eski Mısır üzerinden gelen Afrika fillerinin dişleridir.

2. Fildişi Eserlere Örnekler

2.1. Mimari Süslemeler ve Mobilya Parçaları

Arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklardan, Mezopotamya'da çok erken dönemlerden itibaren fildişi işlemeciliğinin var olduğu anlaşılmaktadır. Kiş'te yapılan kazılarda *A Sarayı*'nın 62 numaralı odasının duvar levhalarında fildişi kakma parçaları bulunmuştur.²⁹ Eşnunna'nın koruyucu tanrısı Tiřpak'ın tapınağının kapıları fildişi ile dekore edilmiştir.³⁰ Fildişi ile

²⁴ Joan Oates-David Oates, *Nimrud*, British School of Archaeology in Iraq, London 2001, s. 226. Fort Shalmaneser'de bulunmuş fildişi parçaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. M. E. L. Mallowan, *Nimrud and Its Remains II*, Collins, London 1966, s. 471-600.

²⁵ A. Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II-RIMA 3*, (858-745 BC), Universtiy of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1996, s. 150.

²⁶ Erle Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)-RINAP 4*, Winona Lake, Eisenbrauns 2011, s. 192.

²⁷ Hayim Tadmor-Shigeo Yamada, *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-728 BC), and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria-RINAP 1*, Winona Lake, Eisenbrauns 2011, s. 39.

²⁸ Aynı yer, s. 69.

²⁹ Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, Çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010, s. 101.

³⁰ Barnett, 1982, s. 39.

süslenmiş kapıların yanı sıra tanrı için altın kakma ve fildişi ile işlenmiş taht yapıldığına dair metinsel kanıtlar vardır. Bunlar muhtemelen ahşap bir çerçeve içine yerleştirilmiş fildişi panellerdir.³¹

Asur başkentlerinde de çok sayıda fildişi plakalar, frizler ve küçük mobilya parçaları ele geçirilmiştir. Ayrıca ilerideki bölümümüzde değinecek olduğumuz Orta Asur ve Yeni Asur dönemlerine ait ayna, tarak, kutu vs. birçok fildişi ürün bulunmuştur. Asur kralları büyük inşaat projeleri gerçekleştirmişlerdir.³² Kralların inşaat projeleri arasında yeni başkent kurmak en büyük faaliyetleri olmuştur. II. Asur-nasirpal bir Orta Asur şehri olan Kalhu'yu (Nimrud) yeni baştan inşa etmiştir. II. Sargon (MÖ 722-705) ise Korsabad'da yeni bir başkent yaptırıp, şehre Dur-Şarrukin (Sargon'un Kalesi) adını vermiştir. II. Sargon'un ölümünden sonra kent terk edilmiş ve ardılı Sanherib (MÖ 705-680) tarafından Ninive kenti geliştirilerek başkent yapılmıştır. Bu başkentler ile saraylar Yakınoğu'nun her yerinden getirilen değerli malzemelerle bezenmiştir. Örneğin Nimrud'da imparatorluğun batı kısmındaki bölgelere ait çeşitli üsluplara göre yapılmış çok sayıda fildişi oyma mobilya aksesuarı bulunmuştur.³³

Nimrud'da bulunan fildişi eserler Asur, Suriye ve Fenike stilinde yapılmıştır. Asurlu zanaatkarlar sıklıkla mobilyalar üzerine dekorasyon olarak çivilenmiş olan düz şeritler halinde süslemeler kesmişlerdir. Bunlara kesik çizgi ya da alçak kabartmalar yontulmuş olup, sahneler arasında savaşlar, tören alayları, kutsal ağaca doğru yaklaşan ilahlar gibi konular vardır. Asurlu zanaatkarların yaptığı ürünler arasında mobilya parçası olarak yontulmuş aslan başı vb. hayvan figürleri de bulunmaktadır.³⁴

II. Sargon ARAB-II, 72'de Ninive'nin yukarısında, Musri Dağı'nın eteğinde bir kent kurduğunu ve adını Dur-Şarrukin koyduğunu anlatmaktadır. 73'te ise şehrin içine kendisi için inşa ettirdiği sarayı betimlemektedir. Belgenin ilgili kısmı şöyledir:

*“Orada kraliyet ikametim için fildişi, akçaağaç, şimşir, musukkannu-ağacı (dut?), sedir, selvi, ardiç, çam ve şamfıstığı ağaçlarından rakipsiz bir saray inşa ettim”.*³⁵

³¹ Moorey, *a.g.e.*, s. 121.

³² Asur krallarının gerçekleştirmiş olduğu inşaat projeleri konusunda ayrıntı bilgi için bkz. Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı-I Mimarlık*, TTK Basımevi, Ankara 1999; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 268-288.

³³ Marc Van de Mieroop, *Antik Yakınoğu'nun Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2004, s. 272-273.

³⁴ Vaughn E. Crawford vd., *Assyrian Reliefs and Ivories in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1980, s. 37.

³⁵ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol.II, Historical Records of Assyria from Earliest Times to Sargon (ARAB-II)*, Greenwood, New York 1975. s. 37.

RINAP 2, 39 numaralı belgede Sanherib Ninive sarayının inşasını anlatırken: “Kraliyet ikametgâhım olarak breş, alabaster, fildişi, abanoz, şimşir, musukkannu-ağacı, sedir, selvi, ardıç ve elammaku-ağacından bir saray inşa ettirdim... Koridorlarda, kafesli pencereler için açıklıklar yaptım. Kapılarında, kötülüğe karşı koruyucu alabaster ve fildişi figürler yerleştirdim” ifadesini kullanmaktadır.³⁶

RINAP 4, 104 numaralı belgede Asarhaddon Babil ve Esagile Tapınağı'nı yeniden inşa edişini anlatmaktadır. Belgede kral bütün Babil halkını ve zanaatkârları topladığını, Esagile Tapınağı'nın tuğlalarını, fildişi tuğla kalıpları, abanoz, şimşir ve musukkannu-ağacı ile yaptığını ifade etmektedir.³⁷

Saray mensupları, sedef ve fildişi kakma yapılmış oyma ağaçtan arkalıklı sandalyelerde oturmuşlardır. Yatak ve sandık gibi bazı ahşap eşyalar fildişi levhalarla bezenmiştir. Omri Hanedanı'nın yakın zamanda çökeceğini öngören Amos, kehanetlerinde Kalhu, Samaria gibi birçok şehirde bulunan fildişine atıfta bulunmaktadır. Kehanetlerinden bir bölümde şu ifadeler geçmektedir: “Yazlık evi, ardından da kışlık evi vuracağım, yok olacak fildişi evler, yıkılacak büyük evler”.³⁸

Asur başkentlerinde bulunan mobilya aksesuarları yazılı belgelerde de geçmektedir. Örneğin II. Asur-nasirpal RIMA 2, A.O. 101.17'de Nimrud'da yaptırdığı sarayının inşasını anlattığı yazıtında sarayının içine yaptırttığı tahtı şöyle betimlemektedir:

“İçine, abanoz ve şimşir ağacından yaptığım, hâkimiyet kurduğum topraklardan ganimet olarak elde ettiğim fildişi, gümüş, altın, kalay, bronz ve demirle süslediğim tahtımı yerleştirdim”.³⁹

Layard, Nimrud'da bulduğu mobilya parçasını hükümdarın tahtı olarak yorumlamıştır. Yangında ısıyla kısmen erimiş olan taht maden ve fildişinden oluşur. Yazar, resmine yer verilmeyen taht parçasının maden kısmının zengin bir işçiliğe, fildişinin güzel bir oymaya sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

Önemli birer Yeni Asur eyaleti olan Arslan Taş (Hadatu) ve Til Barsip'te (Tell Ahmar) ele geçen fildişi ürünler de Mezopotamya sanatı konusunda

³⁶ A. Kirk Grayson-Jamie Novotny, *The Royal Inscription of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC)-RINAP 2*, Eisenbraunes 2014, s. 35-36.

³⁷ Leichty, *a.g.e.*, s. 197.

³⁸ Pierre Bordreuil vd., *Tarihin Başlangıçları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 195-196.

³⁹ Grayson, 1991, s. 252.

⁴⁰ Joseph Bonomi, *Nineveh and Its Palaces*, H. G. Bohn, York Street, Covent Gardens, London 1857, s. 458.

fikir edinmemizi sağlamaktadır. Arslan Taş'taki Yeni Asur eyalet sarayının yanında bulunan daha küçük boyutlu bir sarayın *Oda 14* bölümünde çok sayıda fildişi eser ele geçirilmiştir. Bina, bulunan fildişi parçalardan dolayı "*Fildişi Evi*" olarak adlandırılmıştır.⁴¹

Til Barsip'te hurma ağacı ya da yaprağı işlenmiş, Nimrud fildişi eserleriyle benzerlik gösteren frizler ve plakalar bulunmuştur.⁴² Bunlardan her iki ucu kırık uzun bir plaka ise Suriye, Hitit, Mısır, Nimrud ve Nineve gibi farklı üslupların bir arada bulunduğu nadir parçadır (Resim-3). Plakada sağa doğru yürüyen 4 erkek ellerinde nar, kuş ve balık taşımaktadırlar. Bunların önünde uzun bir elbise giymiş olan müzisyen flüt çalmaktadır. Müzisyenin giydiği uzun elbiseler Suriye ve Hitit motiflerine benzemektedir. Geçit törenindeki figürlerin başlarındaki perukalar ile kısa pantolonlar Mısır tarzıdır. Oturmuş bir karaktere doğru yürüyen müzisyenler sahnesi Nimrud'da da görülür. Yiyecekleri taşıma motifi ise Sanherib'in Nineve'deki sarayında bulunan kabartmalara benzemektedir.⁴³

Arkeolojik kazılarda bir mobilyanın ayağı veya çeşitli bölümlerine dekor edilen küçük fildişi parçaları bulunmuştur. Çiviyazılı belgelerde de bu tür küçük parçaların yapıldığı anlatılmaktadır. UET III, 764 numaralı vesikada zanaatkâr fildişinden sandalye ya da koltuk ayağı yapmıştır.⁴⁴ Sippar'da (Abu Habbah) yapılan kazılarda fildişi boğa başı bulunmuştur (Resim-4).⁴⁵ MÖ 9. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve 8 cm yüksekliğinde olan bu fildişi ürün mobilya parçası olarak üretilmiştir. Koltuk ya da sandalyenin koluna eklenerek dekor oluşturulmuştur.⁴⁶ Eyalet başkenti Tuşhan olarak Asur İmparatorluğu'nun bir parçası olan Ziyaret Tepe'de bu tür parçalar bulunmuştur. Dinlenen geyik şeklinde bir mobilya eki, gül bezek tasarımlı fildişi kakma şerit mobilya parçalarına güzel bir örnektir.⁴⁷

⁴¹ Sevin, *a.g.e.*, s. 69-70; Geoffrey Turner, "The Palace and Bâtiment Aux Ivoires at Arslan Tash: A Reappraisal", *Iraq*, Vol. 30, No. 1, London 1968, s. 66.

⁴² Guy Bunnens, "Carved Ivories from Til Barsip", *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No. 3, New York 1997, pp. 443-446.

⁴³ Aynı yer, s. 440-442.

⁴⁴ Legrain, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁵ George M. A. Hanfmann, "Four Urartian Bulls' Head", *Anatolian Studies*, Vol. 6, London 1956, p. 212.

⁴⁶ Ray L. Cleveland, "An Ivory Bull's Head from Ancient Jericho", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 163, Boston 1961, pp. 33-34.

⁴⁷ Timothy Mathey vd., *Ziyaret Tepe-Asur İmparatorluğu'nun Anadolu Sınırlarını Keşfederken*, Tekfen Kültür Sanat Ürünleri, İstanbul 2017, s. 177.

Nimrud'da uzunluğu yaklaşık 5 cm. olan aslan ayağı şeklinde mobilya parçası ele geçmiştir.⁴⁸ Nimrud'da 1951 kazı sezonunda Kuzey Batı Sarayı'nda doğu duvarının yakınında fildişi parçalar bulunmuştur. Bunların çoğu muhtemelen duvara bitişik olan mobilya parçalarıdır.⁴⁹ Arslan Taş ve Nimrud'da "Fort Shalmaneser" adı verilen kışla sarayda inek ve süt içen buzağının betimlendiği plakalar ele geçirilmiştir (Resim-5). Bir başka plakada ise otlayan boğa yer almaktadır.⁵⁰ Bütün bu hayvan kafası, buzağı ve tam boy figürler gibi küçük parçaların ortak noktası vardır. Bunlar bazı daha büyük parçaların süsleme detaylarını oluşturmaktadırlar.⁵¹

Kazılarda ortaya çıkarılan fildişi mobilya parçalarından "Pencerede Kadın" betimlemesi en ilginç parçadır (Resim-6). Birbirine çok benzeyen bu levhalardan Korsabad'da Nabu Tapınağı'nda, Arslan Taş'ta⁵² ve Nimrud'da bulunmuştur. Bu parçalardaki kadın betimlemesi Fenike tanrıçası Astarte ile Yunan tanrıçası Aphrodite gibi bir tür tanrıça olarak kabul edilmiştir. Fenike stili ile Asur stilinde yapılan betimlemeler birbirine çok benzemektedir. Kutsal haremelerde pencereden cazibeli bir şekilde geçerken betimlenmişlerdir. "Pencerede Kadın" görkemli bir kanepenin parçası olarak oluşturulmuştur. Söz konusu fildişi parçalar büyük olasılıkla Tanrıça İnanna/İstar ile ilgili bir ritüel kanepesidir.⁵³

Nimrud kazılarında bu tür sandalye ya da kanepelerden oluşan fildişi parçalar ele geçirilmiştir. SW 7'de bulunan bir sandalye arkılığı geometrik dizaynı ile tek örneği oluşturmaktadır (Resim-7). Bu parçada fildişi işlemler diğer materyallerle kombine edilmiştir. Bundan daha büyük olan bir başka sandalye arkılığında ise boğa avı betimlenmiştir.⁵⁴ İki fildişi üründen ayrı büyük bir parça daha bulunmuştur ve yatak başlığı veya sandalye arkılığı olduğu düşünülmektedir.⁵⁵ Fort Shalmaneser'de ele geçen mobilya parçaları arasında çok sayıda yatak başlığı vardır. Örneğin bunlardan bir tanesinde vahşi boğa avı sahnelenmiştir (Resim-8).⁵⁶

⁴⁸ Richard D. Barnett, "The Nimrud Ivories and the Art of the Phoenicians", *Iraq*, Vol. 2, No. 2, London 1935, s. 193.

⁴⁹ M. E. L. Mallowan, The Excavations at Nimrud (Kalhu), 1949-1950 Ivories from the N. W. Palace, *Iraq*, Vol. 14, No.1, London 1952, pp. 46-47.

⁵⁰ J. E. Reader, "Fragments of Assyrian Monuments", *Iraq*, Vol. 43, No. 2, London 1981, Plate X, c,d,e,f.

⁵¹ Barnett, *a.g.m.*, s. 195.

⁵² Reader, *a.g.m.*, Plate XIII, d-e.

⁵³ Barnett, *a.g.m.*, s. 182-184.

⁵⁴ Oates-Oates, *a.g.e.*, s. 167-168.

⁵⁵ Aynı yer, s. 239.

⁵⁶ Mallowan, 1966, 488.

2.2. Çeşitli Küçük Figürler ve Objeler

L. Woolley tarafından Ur'da, Sumerli zanaatkârlar ve ustalar hakkında oldukça ayrıntılı bilgi veren büyük bir tablet ele geçirilmiştir. Tablette tapınak imalathanelerinin veya atölyelerinin iki yöneticisi, Sümer kralı İbbi-Sin'in iktidarının on ikinci yılında tamamlanan işler hakkında bilgi vermektedir.⁵⁷ UET III, 1498 numaralı belgenin ilk bölümünde usta, heykeltıraşlık atölyesinde fildişi ve çeşitli ağaçlardan heykelcikler ve farklı küçük nesnelere yontmuştur. İlsu-rabi isimli zanaatkâr tarafından yapılan fildişi ürünler arasında 3 erkek, 2 kadın heykelciği ile 8 Meluḥḥa kiraz kuşu, 4 adet kulak tıkaçı, 2 adet nar şeklinde obje, 3 dağ keçisi, 3 teker süsü, yüzük ve berber makası için 2 adet kutu sayılmaktadır.⁵⁸

Mısır'da Cebel-el Ark'ta erken Sumer dönemine ait fildişi bir bıçak sapı bulunmuştur. Bu parçanın ticaretle Mısır'a gittiği düşünülmektedir. 9.3 cm uzunluğunda olan bıçak sapının bir tarafında iki sıra halinde sıralanmış hareket eden erkekler betimlenmiştir. Bunların arasında gemi şekilleri bulunmaktadır. Diğer yüzünde ise Sumer mühürlerinde olduğu gibi ayağa kalkmış yaban hayvanları yer almaktadır. Her iki tarafta bir erkeğin iri bir aslanı yenmesi betimlenmiştir.⁵⁹

Ur'da yapılan kazılarda Yeni Babil Dönemi'ne tarihlenen fildişi bir makyaj kutusu gün yüzüne çıkarılmıştır. Daire şeklinde olan kutunun üzerinde dans eden kızlar betimlenmiştir (Resim-9).⁶⁰ Nimrud'da da Ur kazılarında bulunan makyaj kutusuna benzer, özenle oyma işlemi yapılmış kutular ve kapakları ele geçmiştir. Söz konusu kutulardan bir tanesinin kapağında 4 adet yatan buzağı yer almaktadır. Kutunun kenarlarında üç ayrı sahne dekore edilmiştir. Bunlar arasında en ilginç olanı ziyafet sahnesidir (Resim-10).⁶¹

Orta Asur ve Yeni Asur dönemlerine ait mezarlarda da lüks eşyalar arasında fildişi kutular ele geçmiştir. Örneğin Asur'da "Mezar 45"te Orta Asur sanatını yansıtan silindir şeklinde kutu ve kapağı gün yüzüne çıkarılmıştır. Fildişi kutudaki figürde hurma ağaçlarının ortasında yürüyen

⁵⁷ Legrain, *a.g.e.*, s. 258; Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Çev. Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.

⁵⁸ Legrain, *a.g.e.*, s. 259.

⁵⁹ Helmut Uhlig, *Tarihin Başlangıcında Bir Halk Sümerler*, Çev. Nilgün Ersoy, Telos Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 180-181.

⁶⁰ Leonard Woolley, *Excavations at Ur, A Record of Twelve Year's Work*, KEGAN PAUL, London-New York-Bahrain 2006, s. 239.

⁶¹ Joan Oates-David Oates, *Nimrud*, British School of Archaeology in Iraq, London 2001, s. 92-94.

ceylanlar görülmektedir (Resim-11).⁶² Yeni Asur kraliçelerinin mezarlarında ince-uzun ve silindir şekilli, neredeyse çoğunun kapağı kayıp olan makyaj kutuları bulunmuştur. Çoğunluğu çizgi dekorasyonlara ve ayrıntılı sahnelere sahiptir. Oymacılık ve delme yöntemiyle geometrik motiflerle dekore edilmişlerdir. Menevişler, daireler ve çapraz tarama başlıca motiflerdir. İçlerinde figüratif motifler işlenmiş olanları da vardır. Bir tanesinin üzerinde kutsal ağaca doğru sıçrayan iki keçi betimlenmiştir. Diğerlerinden farklı olan bir başka kutu kapağı ile beraber ele geçmiştir. Üzerinde 11 ya da 12 satırlık çivi yazısı yazıt vardır. Yazıtta MÖ 1849'dan 1843'e kadar hüküm süren Larsa kralı Sin-iddinam'dan bahsedilmektedir (Resim-12).⁶³

Nimrud kazılarında Kuzeybatı Sarayı'nda yelpaze veya sineklik parçası olduğu düşünülen Asur stilinde işlenmiş fildişi parça bulunmuştur. Fildişi üründe işlenen motifte karşılıklı diz çökmüş görevlilerin ortasında hurma yaprağı süsü mevcuttur (Resim-13).⁶⁴ J. Lines, bu parçadaki ağacı, kutsal ağaç ya da bahar bayramı çiçeği olarak yorumlamıştır ve bunun bir ritüel sahnesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Hurma ağacının Tanrıça İstar kültü ile ilgisi vardır. Asur şehrinde Orta Asur dönemine tarihlenen özel bir mezarda fildişinden yapılmış tarak ele geçmiştir. Bu tarakın ön ve arka yüzünde toplam 6 kadın figürü vardır. Sahnenin ortasında hurma ağacı görülmektedir. Kadın figürlerin İstar Tapınağı'nın rahibeleri olduğu düşünülmektedir (Resim-14).⁶⁶ Tell Abraq'ta yapılan kazılarda da MÖ 3. binyılın sonuna tarihlenen 10 adet fildişi tarak bulunmuştur. Bu taraklar Indus Vadisi'ndeki Harappa şehirlerinde uzun zamandır bilinen noktalı üçlü daire motifiyle dekore edilmiştir (Resim-15). Ur'da bulunan vesikalarda, MÖ 2. binyılın başlarında Dilmun'la ticaret yapan tüccarların ithal ettikleri lüks mallar arasında fildişi tarak geçmektedir. Tell Abraq'ta tarakın yanı sıra bir mezarda yine noktalı dairelerle dekore edilmiş fildişi saç tokası ele geçirilmiştir (Resim-16).⁶⁷

⁶² Jean M. Evans, "The Middle Assyrian Period", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2009, s. 208.

⁶³ Muzahim Mahmoud Hussein, *Nimrud The Queens' Tombs*, The Oriental Institute, Chicago 2016, s. 53.

⁶⁴ Joan Aruz, "Archaeology and the Department of Ancient Near Eastern Art", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 68, No. 1, New York 2010, p. 20.

⁶⁵ Joan Lines, "Ivories from Nimrud", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol. 13, No. 18, New York 1955, p. 238.

⁶⁶ Paul Collins, "Trees and Gender in Assyrian Art", *Iraq*, Vol. 68, London 2006, s. 100.

⁶⁷ Paul Collins, "Tell Abraq", *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2003, s. 315.

Sumerler’de İnanna Sami toplumlarda İstar olan tanrıçayla ilgili küçük heykelcikler de gün yüzüne çıkarılmıştır. Ninive’de Mısır tanrıçalarına benzer şekilde betimlenmiş Tanrıça İstar figürini bulunmuştur.⁶⁸ Nippur kazılarında İnanna Tapınağı’nda, İnanna’ya adanmış bir erkek heykelinin gövdesi ele geçmiştir.⁶⁹

Ölü kültürle ilgili olarak da ayna bulunmuştur. Nimrud’da üç kraliçenin bir arada gömüldüğü ikinci mezardaki eşyalar arasında aynalar ele geçirilmiştir. Kraliçe Bunitu’ya ait olduğu düşünülen bir aynanın sap kısmı fildişinden yapılmış olup, motif olarak palmye ağacı işlenmiştir. Bu aynaya benzer bir parça Yeni Asur Dönemi’nde, Asur egemenlik bölgesinde olan Gırnava Höyük’te bulunmuştur (Resim-17). MÖ 8. yüzyılın sonu, MÖ 7. yüzyılın başına tarihlendirilen fildişi ayna sapında palmyeye benzer “*Hayat Ağacı*” bezemesi görülmektedir.⁷⁰

Fildişinden yapılan ilginç ürünlerden birisi de yazı tahtalarıdır. Ninive’deki Asur-banipal (MÖ 668-626) kütüphanesinde çok sayıda yazı tahtası bulunmuştur. Bunlar arasında fildişinden yapılmış olanlar mevcuttur.⁷¹ Fildişi yazı tahtalarından Nimrud’da Kuzey Batı Sarayı’nda da ele geçmiştir.⁷²

Savaş aletlerinin de fildişi ile süslendiğini gösteren buluntular ele geçmiştir. Hançerlerin sapları çok özenle işlenmiştir. Çoğunlukla fildişinden ya da nadiren taşlardan yapılmış olan koç, boğa veya at başı işlendiği görülmektedir.⁷³

Fildişinden maskeye benzer kadın yüzleri işlenmiştir. Nimrud’da Kuzey Batı Sarayı’nda “*Mona Lisa*” ve “*Çirkin Kız kardeş*” olarak bilinen iki kadın başı bulunmuştur. Maske gibi olan “*Mona Lisa*” alışılmadık büyüklükte fildişinden kesilmiştir.⁷⁴ Parça doğal fildişi rengi olan sıcak kahverengi tondadır. Objenin saçları, kaşları, göz bebekleri ve göz kapakları siyah renktedir (Resim-18).⁷⁵

⁶⁸ Leonard W. King, “Some New Examples of Egyptian Influence at Nineveh”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 1, No. 2, London 1914, p. 108.

⁶⁹ Moorey, *a.g.e.*, s. 121.

⁷⁰ Armağan Erkanal-Öktü, “Gırnava Höyük Kazısında Bulunan Fildişi Ayna Sapı Parçası ve Düşündürdükleri”, Hayat Erkanal’a Armağan, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 348-349.

⁷¹ Mieroop, *a.g.e.*, s. 300.

⁷² Oates-Oates, *a.g.e.*, s. 219.

⁷³ A. Henry Layard, *Nineveh and Its Remains-II*, John Murray, Albemarle Street, London 1849, s. 342.

⁷⁴ Oates-Oates, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁷⁵ M. E. L. Mallowan, “The ‘Mona Lisa’ of Nimrud”, *Iraq*, Vol. 25, No. 1, London 1963, 1-2.

Ziyaret Tepe'de fildişinin dayanıklılığını ve yanma derecesini tespit etmemizi sağlayan buluntular ele geçmiştir. Sarayda yapılan kazılar sırasında ince bir yanık toprak tabakasıyla kaplı 2 metreye 1,4 metre ebatlarında dikdörtgen şeklinde kremasyon (ölü yakma) çukurları bulunmuştur. Çukurların içindeki çok sayıda tunç objeden dolayı "*Tunç Saray*" adı verilmiştir. Küller arasından fildişi parçalar çıkarılmıştır. Fildişi ürünler yanmamış, sadece renkleri kararmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda çukurdaki sıcaklığın 1100 dereceyi geçtiği tespit edilmiştir. Kremasyon çukurları fildişinin yanma derecesini belirlemek için iyi bir gösterge olmuştur (Resim-19).⁷⁶

Kremasyon çukurları Asur adetlerinde değişiklik olduğunu göstermesi açısından da önemli bir buluntudur. Asur inancında yakma eylemi beden yok olması ve ruhun ölümler diyarında kimliksiz kalması anlamına gelir. Ölü yakma çukurlarına Asur topraklarında çok az rastlanır. Bu ölü gömme âdeti Levant, Suriye'nin kuzeydoğusu ve Anadolu'nun kuzeyinde görülür. Bu tür mezar buluntuları Asur inancı ve gömme adetlerinde değişiklik olduğunu düşündürmektedir. Tuşhan'ın yönetici sınıfının, cenaze törenlerinde Asur ve Asur dışı adetleri harmanladıkları görülmektedir.⁷⁷

Sonuç

İncelemiş olduğumuz arkeolojik ve çiviyazılı belgelerden, bir prestij ürünü olan fildişinin saray ve tapınakların süslenmesinde vazgeçilmez bir malzeme olduğu anlaşılmaktadır. Fildişi saray, konak ve tapınak gibi binaların duvarlarını süslemekle kalmamış, içlerini süsleyen mobilyalar için de ihtişamın göstergesi olmuştur. Mobilya parçası olarak; masa ya da sehpa ayağı, koltuk ve sandalyelerin ayak, kol ve arkalık kısımlarının, sandık ve yatak başlıklarının fildişi levhalarla süslendiği görülmektedir. Çiviyazılı belgelerde geçen fildişinden yapılmış ürünler, arkeolojik verilerle desteklenmektedir. Mobilya parçalarında aslan, boğa, buzağı ve geyik gibi çeşitli hayvanlar ile av sahneleri ve ritüellerin işlenmesi dikkat çekicidir. Av sahneleriyle hükümdarın gücü gösterilmiştir. Ritüel mobilyaları ve sahneleri ise dini inancı yansıtmaktadır. Fildişinin kolaylıkla işlenebilme özelliği, işlendiği eserlerde en küçük ayrıntıların gösterilebilmesini sağlamıştır. Böylece zengin yöneticilerin ve kralların her zaman tercih ettiği bir malzeme olmuştur.

---

⁷⁶ Matney vd., *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁷ Aynı yer, s. 106.

Özellikle Asurlular döneminde, geniş bir coğrafyaya sahip olunması ve ticaret yollarında hâkimiyet kurulması nedeniyle fildişi ürünlerde büyük artış görülmektedir. Asur stili eserlerin yanı sıra imparatorluğun batı bölgelerine ait stiller de gözlemlenmektedir. Bunda ticaretin yanında haraç, ganimet ve kraliyet hediyesi olarak gelen fildişi ürünlerin etkisi vardır. Mısır, Suriye ve Fenike stillerinin yanı sıra özel olarak Asur stili betimlense de Asurlu zanaatkârlar tarafından kopyalarının yapılmış olması ya da deporte edilmiş sanatçıların üretimi de muhtemeldir. Nitekim birçok stilin bir eserde beraber betimlendiği parçalar bulunmuştur.

Fildişinden yapılmış küçük figür ve objeler arasında oldukça çeşitli eser görülmektedir. Kült eşyaları, küçük heykelcikler, yazı tahtaları, bıçak ve hançer sapı gibi çeşitli eserler ele geçirilmiştir. Kadınlarla ilgili olarak makyaj kutuları, yelpaze, ayna, toka ve tarak türü eşyalar yapılmıştır. Kadın eşyalarında Tanrıça İnanna/İstar kültü en çok işlenen betimlemedir. Bu ürünlerde kutsal ağaç ya da hurma ağacı ile bu ağaçların bulunduğu ritüel sahneleri görülmektedir. Harappa kültürüne ait noktalı üçlü daire motifi gibi öğeler ise uluslararası kültürel etkileşimi göstermektedir. Fildişi gerek hammadde gerekse işlenmiş olarak Eski Ortadoğu saraylarında yer almıştır. Diğer taraftan bölgeler arasında kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkileri sergileyen bir eser grubunu oluşturmuştur. Fildişinin uluslararası ticaret ile kültürel etkileşimde önemli bir hammadde ve işlenmiş eser olması, Uluburun Gemisi'nde ele geçen parçalardan açık olarak anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Alexander M. W.-Violet, W., "Trade in the Ancient Near East: Lagaş, Ur, Larsa, Mari", *Journal of Management and Marketing Research*, Vol. 19, 2015, s. 1-10.
- Aruz, J., "Archaeology and the Department of Ancient Near Eastern Art", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, Vol. 68, No. 1, New York 2010, s. 4-48.
- Barnett, R. D., "The Nimrud Ivories and the Art of the Phoenicians", *Iraq*, Vol. 2, No. 2, London 1935, s. 179-210.
- Barnett, R. D., *Ancient Ivories in the Middle East*, Institute of Archaeology, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1982.
- Bonomi, J., *Nineveh and Its Palaces*, H. G. Bohn, York Street, Covent Gardens, London 1857.
- Bordreuil, P. vd., *Tarihin Başlangıçları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Bunnens, G., "Carved Ivories from Til Barsip", *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No. 3, New York 1997, s. 435-450.
- Caubet, A., "Ivory, Shell, and Bone", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2008, s. 406-419.
- Cleveland, R. L., "An Ivory Bull's Head from Ancient Jericho", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 163, Boston 1961, s. 30-36.
- Collins, P., "Tell Abraq", *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2003, s. 313-323.
- Collins, P., "Trees and Gender in Assyrian Art", *Iraq*, Vol. 68, London 2006, s. 99-107.
- Collins, P., "An Ivory Fan Handle from Nimrud", *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 44, New York 2009, s. 9-20.
- Crawford, H., *Sümer ve Sümerler*, Çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010.
- Crawford, V. E. vd., *Assyrian Reliefs and Ivories in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1980.
- Dusinberre, E. R. M., "Lidya Fildişi Eserleri", *Lidyalılar ve Dünyaları*, YKY, İstanbul 2010, s. 191-200.
- Evans, J. M., "The Middle Assyrian Period", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2009, s. 206-214.

- Erkanal-Öktü, A., “Girnavaz Höyük Kazısında Bulunan Fildişi Ayna Sapı Parçası ve Düşündürdükleri”, *Hayat Erkanal’a Armağan*, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 345-358.
- Fildişi ve Fildişi Türevleri İçin Kullanma Klavuzu*, Dünya Yaban Hayatı Fonu ve Koruma Derneği, Oregon 1999.
- Gökçek, L. G., *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015.
- Grayson, A. K., *Assyrian Royal Inscriptions, Vol. 2 (ARI-II)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1976.
- Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I-RIMA 2, (1114-859 BC)*, Universtiy of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1991.
- Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II- RIMA 3, (858-745 BC)*, Universtiy of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1996.
- Grayson, A. K.- Novotny, J., *The Royal Inscription of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC) – RINAP 2*, Eisenbraunes 2014.
- Güterbock, H. G., “Ivory in Hittite Texts”, *Anatolia*, S. 15, Ankara 1971, s. 1-7.
- Hanfmann, G. M. A., “Four Urartian Bulls’ Head”, *Anatolian Studies*, Vol. 6, London 1956, s. 205-213.
- Hussein, M. M., *Nimrud The Queens’ Tombs*, The Oriental Institute, Chicago 2016.
- King, L. W., “Some New Examples of Egiyptian Influence at Nineveh”, *The Journal of Egiyptian Archaeology*, Vol. 1, No. 2, London 1914, s. 107-109.
- Kramer, S. N., *Sümerler*, Çev. Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Layard, A. H., *Nineveh and Its Remains-II*, John Murray, Albemarle Street, London 1849.
- Leemans, W. F., “The Trade Relations of Babylonia and the Question of Relations with Egiypt in the Old Babylonian Period”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 3, No. 1, Leiden 1960, s. 21-37.
- Legrain, L., *Ur Excavation Texts III*, Publications of the Joint Expedition of the British Museum and of the University Museum and University Of Pennsylvania to Mesopotamia, London and Philadelphia 1947.
- Leichty, E., *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)-RINAP 4*, Winona Lake, Eisenbrauns 2011.
- Lines, J., “Ivories from Nimrud”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol. 13, No. 18, New York 1955, s. 233-243.
- Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol.II, Historical Records of Assyria from Earliest Times to Sargon, Greenwood, New York 1975.

- Mallowan, M. E. L., The Excavations at Nimrud (Kalhu), 1949-1950 Ivories from the N. W. Palace, *Iraq*, Vol. 14, No.1, London 1952, s. 45-53.
- Mallowan, M. E. L., "The 'Mona Lisa' of Nimrud", *Iraq*, Vol. 25, No. 1, London 1963, s. 1-5.
- Mallowan, M. E. L., *Nimrud and Its Remains II*, Collins, London 1966.
- Mathey, T. vd., *Ziyaret Tepe-Asur İmparatorluğu'nun Anadolu Sınırlarını Keşfederken*, Tekfen Kültür Sanat Ürünleri, İstanbul 2017.
- Mieroop, M. Van de, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2004.
- Moorey, P. R. S., *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Clarendon Press Oxford, New York 1994.
- Oates, J.-Oates, D., *Nimrud*, British School of Archaeology in Iraq, London 2001.
- Oates, J., *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004.
- Öz, E., "Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya'nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri", *JASSS*, No: 45, 2016, s. 143-158.
- Pfälzner, P., "The Elephant Hunters of Bronze Age Syria", *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2013, s. 112-132.
- Pulak, C., "Uluburun Batığı", *Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, No.139, Bochum 2006, s. 57-105.
- Reader, J. E. "Fragments of Assyrian Monuments", *Iraq*, Vol. 43, No. 2, London 1981, s. 145-156.
- Sevin, V., *Yeni Asur Sanatı-I Mimarlık*, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- Tadmor, H.- Yamada, S., *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-728 BC), and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria –RINAP 1*, Winona Lake, Eisenbrauns 2011.
- Turner, G., "The Palace and Bâtiment Aux Ivoires at Arslan Tash: A Reappraisal", *Iraq*, Vol. 30, No. 1, London 1968, s. 62-68.
- Uhlig, H., *Tarihin Başlangıcında Bir Halk Sümerler*, Çev. Nilgün Ersoy, Telos Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Woolley, L., *Excavations at Ur, A Record of Twelve Year's Work*, KEGAN PAUL, London-New York-Bahrain 2006.

Ekler

Resim-1: Ugarit'te bulunan müzik aleti (Caubet, *a.g.m.*, s. 407).

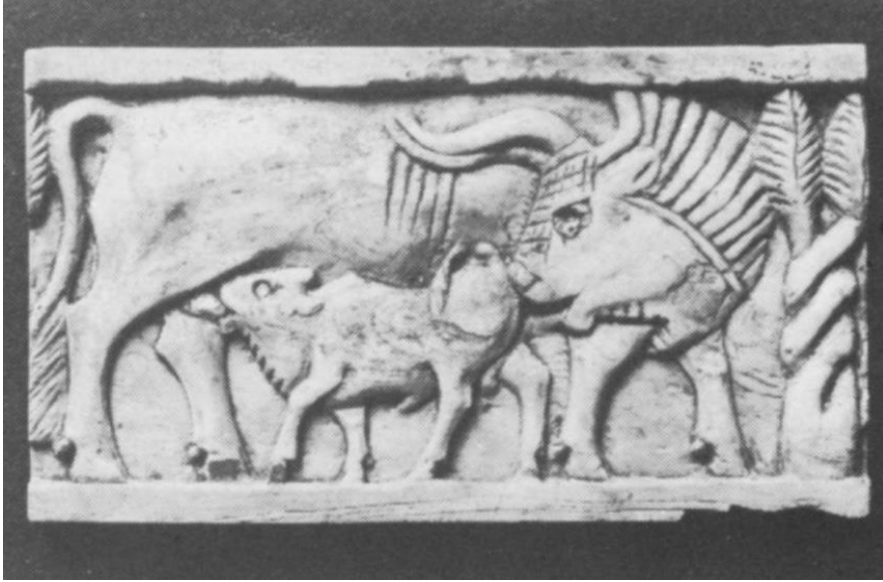
Resim-2: "Fort Shalmaneser" fildişi plakaları (Aruz, *a.g.m.*, s. 18).

Resim-3: Til Barsip'te bulunmuş olan fildişi plaka (Bunnens, *a.g.m.*, s. 441).

Resim-4: Sippar'da bulunmuş olan fildişi boğa başı (Hanfmann, *a.g.m.*, Plate XX-1)

Resim-5: Arslan Taş'ta bulunan inek ve buzağı betimlenmiş plaka (Reader, *a.g.m.*, Plate X-b).

Resim-6: "Pencerede Kadın" betimlemesi (Reader, *a.g.m.*, Plate XIII-d).

Resim-7: Nimrud'da bulunmuş olan sandalye arkılığı (Oates-Oates, *a.g.e.*, s. 167).

Resim-8: Fort Shalmeneser'de ele geçen yatak başlığı (Mallowan, 1966, s. 491).

Resim-9: Ur'da bulunmuş olan fildişi makyaj kutusu (Woolley, *a.g.e.*, Plate 31-b).

Resim-10: Nimrud'da bulunmuş olan fildişi makyaj kutusu (Oates-Oates, *a.g.e.*, s. 94).

Resim-11: Asur'da bulunmuş olan Orta Asur Dönemi'ne ait silindir kutu
a.g.m., s. 208).

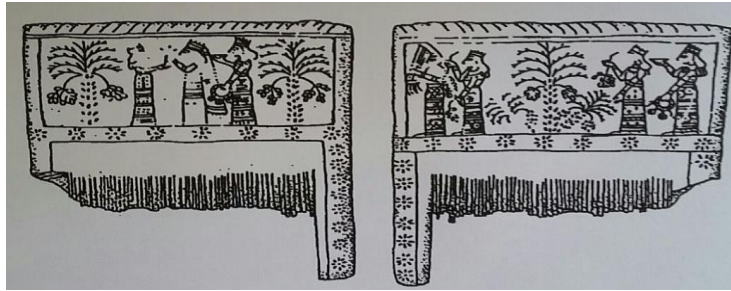
(Evans,

Resim-12: Yeni Asur kraliçelerinin mezarında bulunmuş olan, üzerinde Sin-iddinam'ın yazıtı bulunan kutu kapağı (Hussein, *a.g.e.*, Plate 210-b).

Resim-13: Yelpaze parçası (Collins, 2009, s. 10).

Resim-14: Orta Asur Dönemi'ne tarihlenen fildişi tarak (Collins, 2006, s. 100).

Resim-15: Tell Abraq'ta bulunan daire motifli taraklar (Collins, 2003, s. 315).

Resim16: Tell Abraq'ta bulunan saç tokası (Collins, 2003, s. 316).

Resim-17: Gimnavaz Höyük'te bulunmuş olan ayna parçası (Erkanal-Öktü, *a.g.m.*, s. 353).

Resim-18: “Mona Lisa” adı verilen kadın başı (Mallowan, 1963, Plate 1).

Resim-19: Ziyaret Tepe’de kremasyon mezarda bulunan fildişleri (Mathey vd., *a.g.e.*, s. 104).